

УДК: 351.78:321.011
351.74/75
327.56:351.88НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ –
ОД ВЕСТФАЛСКОГ КОНЦЕПТА
ДО ПОСТХЛАДНОРАТОВСКОГ

Др Саша Мијалковић*

Традиционално поимање националне безбедности, засновано на тзв. „вестфалском моделу“ заштите државних и друштвених вредности и интереса и на концепту суверености, у савременим условима губи свој смисао и значај. Концепт који је заснован на заштити: спољнополитичких интереса у међународним односима, територије од спољне агресије, поретка власти и владајућих режима (у социјалистичким земљама) – у средиште дешавања ставља безбедност људи и њихово учествовање у међународној и глобалној безбедности. Уместо државе, као искључивог „провајдера безбедности“, улогу активних субјеката безбедности преузимају појединци и невладини, субнационални и транснационални ентитети. Поред традиционалних функција (дипломатске, обавештајне и одбрамбене), савремена држава наглашава значај економске, енергетске, културне, еколошке, социјалне, информационе и других сфера безбедности. Све то указује на озбиљну промену концепта националне безбедности који је прилагођен условима и потребама савремене безбедносне стварности. У вези с тим, у раду се указује на компаративна обележја традиционалног и савременог концепта националне безбедности, на нужност транзиције старог модела у нови модел и на разлоге због којих ће савремени концепт националне безбедности још дуго опстати и доминирати на безбедносној сцени.

Кључне речи: *безбедност, национална безбедност, концепт безбедности, државоцентрична безбедност, интегрална национална безбедност.*

Увод

Концепти безбедности су теоријске и практичне конструкције заштите и унапређења виталних вредности и интереса појединих категорија референтних објеката безбедности. Будући да је безбедност динамична ка-

* Аутор је запослен на Криминалистичко-полицијској академији у Београду.

тегорија, мењају се и концепцијски погледи на објекте и вредности које треба да штити, на опасности које им прете, као и на субјекте и средства заштите. У средишту дешавања такозване *хладноратовске* (државоцентричне-вестфалске) *безбедности* су: територија и границе државе; спољашња безбедност државе; војни фактор безбедности; људски фактор; релација Исток–Запад; спремност државе за акцију и веома важна улога државе у безбедности. Средишње место такозване *постхладноратовске безбедности* чине: појединци и заједнице; унутрашња безбедност државе и транснационална безбедност; мултидимензионални фактор безбедности; природни и социјални фактори; глобална безбедност; превентивна и ревитализациона улога државе, уз појаву недржавних субјеката безбедности.¹

Разлози њиховог теоријског уобличавања јесу двојаки: концепти безбедности су настали на основу релевантне безбедносне праксе, првенствено ради њеног унапређења; односно потребе да се отклоне бројне недоречености у дефинисању појма безбедности. Концепти безбедности су продукт безбедносне теорије и праксе, али и његово средство те је њихова вредност, пре свега, *идејно-иновативна* и *инструментална*.

Настојања да се безбедност дефинише универзално као „одсуство претњи по стечене вредности, односно одсуство страха од напада на те вредности“, намећу извесне дилеме: чије вредности могу да буду угрожене?; које су то вредности?; ко би их могао напасти?; на чији би страх требало рачунати?; како направити разлику између искреног (иако можда неутемељеног) и лажног страха? и да ли одсуство претњи и/или страха треба разумети у апсолутном или у релативном смислу?²

Питање „тачне“ дефиниције безбедности и изградње једног „суштински потврђеног концепта“ у области безбедности, пре свега, јесте питање о дефиницијама и теоријским конструкцијама које су мање или више корисне или значајне, али које не могу да буду ни потпуно тачне ни потпуно нетачне. Појам безбедности, уопштено узет, може да се дефинише и шире дуж различитих „оса“, давањем одговора на наведена питања и њиховим концентрисањем у одређене логички заокружене и складне мисаоне целине. Истовремено, узалудно је и немогуће посматрати један ниво безбедности независно од осталих – они су у специфичном односу међуутицаја и међузависности. Пре свега, реч је о следећим питањима:

¹ Law, D. M.: „Људска безбедност и реформа сектора безбедности, десет година после“, *Људска безбедност*, број 2, ФЦО, Београд, 2004, стр. 96. Одлична анализа појма, обима и садржаја концепата безбедности представљена је, у – Baldwin, D. A.: „The Concept of Security“, *Review of International Studies*, No 23, British International Studies Association, 1997, pp. 5–26.

² Moller, B.: „Национална, социјетална и људска безбедност – Општа разматрања са приказом балканског случаја“, *Људска безбедност*, број 1, ФЦО, Београд, 2003, стр. 37; Baldwin, D. A.: *Исто*, стр. 13, 23.

1. *чија безбедност?* – идентификује се средиште конструкције безбедности. У улози такозваног „референтног објекта“, односно „референтног субјекта“ јесу – појединац, друштвене групе, држава (део система или цео систем) и међународни систем који може да буде безбедан или небезбедан;

2. *безбедност чега?* – идентификују се вредности и интереси „референтних објеката/субјеката“ који су предмет заштите, односно објект угрожавања;

3. *безбедност од кога / од чега?* – идентификују се извори, носиоци и облици угрожавања заштићених вредности „референтних објеката/субјеката“, који могу да буду природног, људског и техничко-технолошког карактера. Начелно, исте вредности могу да буду угрожене од различитих претњи, односно један тип претњи може да угрожава више различитих вредности, једног или више, „референтних објеката/субјеката“;

4. *ко пружа безбедност?* – идентификују се субјекти који штите вредности „референтних објеката/субјеката“ и

5. *на који начин се пружа/остварује безбедност?* – идентификују се начелне методологије (методи, средства, делатности) заштите вредности „референтних објеката/субјеката“.³

На основу анализе наведених питања или њихових ширих верзија (нпр., безбедност за кога, безбедност за које вредности, колико безбедности, безбедност од којих претњи, којим средствима до безбедности, по којој цени и у којем временском периоду)⁴ концепти безбедности подразумевају збирно тумачење појма безбедности као функције (на који начин се остварује безбедност?), организације и система (ко пружа безбедност?), које се налазе у средишту дешавања око стања безбедности (остваривости и заштићености) референтних вредности појединих категорија субјеката (чија безбедност, безбедност чега и безбедност од кога/од чега?).

У вези с тим, логично јесте да су се човек као појединац и колектив, држава, међународна заједница и читаво човечанство (са планетом Земљом) нашли у средишту интересовања. Стога може да се говори о безбедности људи, безбедности државе, међународној безбедности и глобалној безбедности. Наведени нивои безбедности су у извесној корелацији. Сви они су, на свој начин, значајни за одржање, заштиту и унапређење националне безбедности, из које су и изведени.

Без обзира на то да ли је један од поменутих концепата стављен у жижу, не искључује постојање осталих концепата безбедности и, наравно, вредности и интереса који се у оквиру њих промовишу. Поред тога, реч је о тео-

³ Преузето и модификовано од: Møller, B.: *Исмо*, стр. 39, 41–42. Види и – Terriff, T.; Croft, S.; James, L.; Morgan, P. M.: *Security Studies Today*, Polity Press, Cambridge, 2001, p. 3; Kolodziej, E. A.: *Security and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. 16–22.

⁴ Baldwin, D. A.: *Исмо*, стр. 12–17.

ријском виђењу практичних феномена и структура, па „колико год да смо сигурни у изнете претпоставке, нисмо сигурни да се у потпуности подударају с реалношћу, и колико год да делују реално, нису апсолутно доказане.“⁵

Из државоцентричног концепта безбедности „изведени“ су остали „виши“ концепти безбедности (међународни, глобални) и „нижи“ концепти и нивои безбедности. (тзв. појединачни, људски и друштвени) Предмет овог рада је компаративна анализа традиционалног и савременог концепта националне безбедности, њихова развојна димензија и корелација с другим нивоима безбедности.

Ортодоксни – државоцентрични концепт националне безбедности

Безбедност државе (*state security*), односно концепт националне безбедности (*national security*) спада у тзв. *стапе, традиционалне приступе безбедности*. У средишту безбедности налази се суверена држава, односно њен „опстанак“, државна територија и национални суверенитет као виталне вредности и интереси које се штите војним капацитетима и способношћу да се одврати војна агресија или да јој се успешно одговори.

Концепт националне безбедности заснован је на *Доктрини о неповреди-вости суверенитета* која датира од Аугсбуршког мира (1555), којим је владар добио право да одлучује о религији своје земље (*cuius regio, eius religio* – *чија је област, његова је и религија*). Ово право је потврђено и модификовано Прашким миром (1635) и Вестфалским миром (1648) којим је окончан Тридесетогодишњи верски рат у Европи између католика и протестаната (сукоб око вере и превласти Римског царства, те папе као врховног суверена који влада на основу *божанског права* изазвао је грађански рат у Бохемији (1618), који се проширио Европом). Реч је о последњем феудалном рату, али првом рату суверене државе. После тога, европски владари одбијали су да признају секуларну власт римокатоличке цркве. Они су систем папске власти из средњег века заменили географски и политички одвојеним државама, које нису признавале никакву вишу власт. Новоослобођеним земљама дата су иста законска права: територија под њиховом искључивом контролом, неограничена контрола о питањима домаће политике и слобода вођења спољне политике и закључивања споразума с другим државама. Световне вође католичких држава могли су да игноришу папски позив на војну контрареформаторску политику. Концепт државног суверенитета пре-

⁵ King, G.; Keohane, R. O.; Verba, S.: *Designing Social Inquiry*, Princeton University Press, Princeton, 1994, p. 7.

ма којем нико није изнад државе, обједињује ова законска права – сувереност укључује политички ауторитет заснован на територији и аутономији. Територијалност је право искључивог политичког ауторитета над одређеним географским простором (унутрашња сувереност), а аутономност значи да ниједан спољни фактор – као што је друга држава – нема ауторитет унутар граница дефинисане државе (спољна сувереност).⁶ Међутим, постоје и тврдње према којима вестфалски модел никада није представљао тачан опис великог броја субјеката познатијих као државе. Тврди се и да се принципи вестфалског модела никада нису поштовали и да су константно нарушавани, што је довело до такозване транзиције суверенитета. Реч је само о извесној референтној конвенцији која није била таква да се из ње није могло лако побећи.⁷

Овај концепт безбедности јесте један од доминирајућих од Вестфалског мира, од када су суверене државе главни – искључиви учесници и „провајдери“ безбедности на државном и међународном нивоу. Данас су, осим државе, за безбедност значајни и многи други субјекти који делују на унутрашњој сцени, али и на међународној – појединци, друштвени и приватни колективи, невладине организације, међународне организације и тако даље (такозвани *недржавни, субнационални и транснационални учесници*).

Традиционални концепти националне безбедности чине виталне *државне вредности* (суверенитет, територијални интегритет, политичка независност, опстанак државе и национално јединство) и *државне интересе* у анархичној (нестабилној и конфликтној) спољној политици који су најчешће опортунни интересима других држава, и које је требало штитити од директних војних и субверзивних претњи, па и нуклеарних (тзв. *концепт националних вредности и интереса*). Основно средство заштите безбедности јесте моћ држава, која се своди на војну моћ, а потом и на економску, као и приступање држава одређеним савезима. Идеја безбедности извире из потребе да моћ државе превазилази величину и деструктивност потенцијалних и активних претњи које су усмерене ка територији, суверенитету и њеним спољнополитичким интересима (тзв. *стратегија одвраћања*) или ње-

⁶ Види – Hampson, F. O.: „Вишезначност појма људске безбедности“, *Људска безбедност*, број 1, ФЦО, Београд, 2003, стр. 33; Baylis, J.: *International and Global Security in the Post-Cold War Era, The Globalization of World Politics* (eds. Baylis, J.; Smith, S.), Oxford Press, New York, 2001, pp. 253–276, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003, стр. 74; Nye J. S. Jr.: *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, Longman, New York, 1999, p. 207; Стојковић, Б.: „Промене у теоријском приступу безбедности“, *Војно дело*, број 1, Београд, 2006, стр. 77; Кегли, Ч. В.; Виткоф, Ј. Р.: *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, ФПН и Дипломатска академија МСП СЦГ, Београд, 2006, стр. 121; Holsti, K. J.: *States and Statehood, Perspectives on World Politics* (eds. Little, R.; Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006, p. 17–23; Heywood, A.: *Political Ideas and Concepts – An Introduction*, MacMilan Press LTD, London, 1994, p. 49.

⁷ Krasner, S. D.: „Compromising Westphalia“, *International Security*, Vol. 20, No. 3, 1995/96, pp. 115–117.

ним савезницама (тзв. *стратегија проширеног одвраћања*). Реч је о једном од најстаријих приступа безбедности који се поред *државоцентричне безбедности*, назива још и *ортодоксним*.

За безбедност државе традиционално се користи синтагма *национална безбедност*, без обзира на различитост појмова држава и нација. Сматра се да је синтагму први употребио *Walter Lippman* (1943) у својој књизи *Америчка спољна политика*,⁸ што је после Другог светског рата постао стандардни назив државоцентричног приступа безбедности (интересантно је поменути и то да је у саставу обавештајно-безбедносног система Министарства унутрашњих дела Краљевине Југославије постојала *Дирекција националне безбедности*, што оповргава ову тврдњу). Њена употреба није била потпуно исправна, будући да се њоме обележава безбедност државе. Стога је и назив *државна безбедност* (иако се мање користио) био коректнији, јер се њиме обележавала безбедност државних вредности и интереса, пре свега суверенитета, опстанка, уставног уређења и поретка власти. Феномен нације најчешће је ширег (географског) обима од државе и она не мора да буде национална, односно да се територијално подудара с простирањем нације.

Брига за свакодневну безбедност људи стављана је у други план. Основне разлике између концепата безбедности људи и безбедности држава су: ентитет који је предмет безбедносног старања, тј. индивидуална људска бића која егзистирају у извесном социјалном окружењу и политичко-административним јединицама наспрам државе; доминантна референтна вредност којој се пружа заштита, тј. опстанак и достојанство људских бића наспрам опстанка државе, односно заштита и промоција људских права наспрам заштите и промоције државних права – суверенитета и израженост субјективизма (психолошке компоненте) у схватању људске безбедности који се операционализује као „слобода од страха“ и „слобода од оскудице“.⁹

Највеће претње и опасности по националну безбедност су оружани напад споља и различити облици „субверзија изнутра, потпомогнути споља“ (и обрнуто), а не економски, социјални, еколошки, образовни, здравствени, прехранбени проблеми, проблеми физичке безбедности људи и друго. Национална безбедност је поистовећивана с такозваном *спољном безбедношћу земље*, а грађани су били инструмент у функцији безбедности, односно одбране земље.

Обавештајна и одбрамбена делатност (осим дипломатије) биле су примарне функције националне безбедности. Зато је и највећи део друштва-

⁸ Овај новинар је популаризовао и синтагму Хладни рат. Lippman, W.: *U. S. Foreign Policy*, Hamish Hamilton, London, 1943, p. 32. Наведено према: Tatalović, S.: *Nacionalna i međunarodna sigurnost*, Politička kultura, Zagreb, 2006, стр. 143.

⁹ *Индикатори људске безбедности у Србији – Извештај за 2004*, ФЦО, Београд, 2005, стр. 12.

них, организационих, кадровских, техничких и материјалних ресурса био у функцији обавештајних служби и оружаних снага. Друштвене вредности биле су штићене агресивном обавештајном, контраобавештајном и субверзивном делатношћу у периоду Хладног рата. У вези с тим, САД и СССР, и њихове коалиције, настојали су да војно надмаше супарника, промовишу и наметну свету сопствено друштвено-економско уређење и вредности.

Безбедност је поистовећивана с „довољном војном способношћу и борбеном готовошћу“ којим би држава победила у евентуалном рату у погледу заштите својих вредности и интереса. Увећање војне моћи и реализација националних интереса супарничке државе често су сматрани непосредном претњом за сопствене вредности, интересе и безбедност. Стање које се може описати максимом: „најбољи мир је припрема за вођење рата“, произвело је такозвану *безбедносну и одбрамбену дилему*.

Безбедносна дилема представља питање сврсисходности „зачараног круга“, трке у наоружавању: увећање моћи једне државе ради осигурања од напада, доминације или разарања које би предузели други, нужно узрокује да и друге државе увећавају своју моћ. То, због међусобног неповерења и страха, доводи у питање оправданост континуираног надметања у наоружавању држава ради одвраћања од могућег напада и ствара осећај небезбедности. Поред тога, дилему намећу и питања: да ли су војне припреме усмерене ка дефанзивним циљевима (увећање безбедности државе у неизвесном свету) или ка офанзивним циљевима (промена постојећег стања ради остварења одређене предности у међународној заједници). Док трка у наоружању, наводно, увећава сопствену безбедност, државе стварају осећај небезбедности других земаља и изазивају општу несигурност.¹⁰ Трка у наоружавању је најочигледнија манифестација спиралне међународне небезбедности која безбедност чини веома скупом.¹¹ Најопаснији модел безбедносне дилеме свакако је такозвана *нуклеарна безбедносна дилема* и опасност од „нуклеарног холокауста“. ¹² Безбедносна дилема превазилажена је,

¹⁰ Идејни творац безбедносне дилеме је (види): Herz, J.: „Idealist Internationalism and the Security Dilemma“, *World Politics*, No. 2, 1950, pp. 157–180; види и: Wheeler, J. N.; Booth, K.: *The Security Dilemma*, in: Baylis, J.; Rengger, N. J.: *Dilemmas of World Politics*, Clarendon Press, Oxford, 1992, p. 30; Jervis, R.: „Cooperation under the Security Dilemma“, *World Politics*, No. 2, 1978, p. 170. Наведено према: Tatalović, S.: *Исто*, стр. 232–233; о српској безбедносној дилеми опширније, у – Mart, S. M.: „Serbian Security Dilemma“, *Људска безбедност*, број 2, ФЦО, Београд, 2004, стр. 151–158.

¹¹ Jervis, R.: „The Spiral of International Insecurity“, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R.; Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006, pp. 54–55.

¹² Током шездесетих година прошлог века нуклеарни потенцијали САД и СССР били су такви да би у нуклеарном нападу (између ових земаља) било до сто педесет милиона погинулих Американаца и до седамдесет пет милиона погинулих Совјета. Schwartz, D. N.: *NATO's Nuclear Dilemmas*, Brookings Institution, Washington DC, 1983, pp. 138–139; до осамдесетих година прошлога века, САД и СССР имале су више од педесет хиљада комада нуклеарног оружја, што је условило „равнотежу страха“ и „нуклеарну дилему“. Nye, J. S.: *Understanding International Conflicts*, pp. 131–145;

пре свега, концептом равнотеже снага у међународној безбедности који је, због нуклеарне безбедносне дилеме, називан још и *равнотежом страха*.

Одбрамбена дилема проистиче из оружане силе која се развија ради обезбеђења и одбране територијалног интегритета и суверенитета државе. Наоружавање погодује развоју две претње: једна претња произлази из чињенице постојања оружја и доводи до развоја одбрамбене дилеме, док другу претњу генерише чињеница да оружје поседују и друге државе у међународној заједници, што ствара безбедносну дилему. Одбрамбена дилема је страх од рата, што се изједначава са страхом од пораза у рату који потиче из карактера савремених (великодометних и масовнодеструктивних) војних средстава чије дејство није ограничено на војне капацитете, већ погађа целокупно друштво и цивилну инфраструктуру дубоко иза линије фронта.¹³ Одбрамбена дилема подстиче безбедносну дилему.

Поред војне моћи, *економска моћ* сматра се подједнако важном гаранцијом националне безбедности. Прво, економска моћ је у знатној мери „променљива“ и лако се трансформише у војну моћ – новцем се купује оружје, а радна снага може да се преусмери из цивилне сфере у војну индустрију и војну службу, па се богатство изједначава с потенцијалом за војну мобилизацију. Друго, економска моћ је функционална замена за војну моћ и може да се користи у сврху војних напада и одбране. Економски ратови, блокаде и санкције воде се ради онеспособљавања привреде противничке земље, а посредно и њеног војног потенцијала; економска моћ у случају економског рата државу чини неповредивом. Због тога је „економска самодовољност“ (постојање довољних сопствених сировинских и производних капацитета и довољног сопственог тржишта) средство успешне одбране, тј. националне безбедности.¹⁴

У неким социјалистичким земљама, паника од „спољног“ и „унутрашњег непријатеља“ условила је развој „тоталног шпијунирања“, стварања тоталитарних, диктаторских режима, разрачунавања с политичким неистовишљеницима, неповерења у међународне организације и безбедносне механизме међународне заједнице, стварање војних савеза и блокова. Идеја и појам националне безбедности неретко су поистовећивани с безбедношћу владајуће политичке олигархије, односно режима. У таквим ситуацијама, поред војних снага, стуб националне безбедности била је *политичка полиција*, а продукт њеног деловања – *државна репресија* и *национална депресија*.

о сврси нуклеарног наоружавања, страху од нуклеарног оружја, његовом офанзивном коришћењу и контроли, рањивости војних снага и проблемима нуклеарног застрашивања, али и о његовом утицају на међународни мир и стабилност, опширније, у – Waltz, K. N.: „Peace, Stability, and Nuclear Weapons“, *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues* (eds. Art, R. J.; Jervis, R.), Longman, New York, 2003, pp. 448–461.

¹³ Tatalović, S.: *Исто*, стр. 233–234.

¹⁴ Møller, B.: *Исто*, стр. 44–45.

Истовремено, приметно је слабљење механизма јавне безбедности, односно заштите безбедности грађана. Пажња полицијских и правосудних система у многим државама, често, била је усмерена ка спречавању и сузбијању политичког криминала и деловања такозваног унутрашњег непријатеља државе. То је свакако условило развој криминала свих врста, првенствено економског и организованог, што се одразило на безбедност државе, али и појединца. Људске слободе и права у многим земљама не само да су занемаривани, него су били објект *структурног насиља*, тј. систематског и безобзирног угрожавања и кршења. Тако је безбедност државе јачала на рачун безбедности људи.

Док су многе државе јачале своју „спољну безбедност“, урушиле су се изнутра услед акумулације кризе у свим сферама друштвеног живота.¹⁵ Испоставило се да су највеће претње за националну безбедност етнички и верски екстремизам, политичка превирања, повећање обима (организованог) криминала, социјално нејединство, експанзија еколошких ризика и претњи, економске и социјалне противуречности и кризе које су, нажалост, често прерастале и у сурове оружане конфликте. Такву судбину доживеле су државе реал социјализма чији национални системи безбедности нису били способни и спремни да одговоре новим изазовима и претњама. Резултат тога су многи грађански ратови, грађанске револуције, насилне промене политичке власти и распада држава. Примери који аргументују ову тезу су свежи: СССР, Чехословачка, Румунија, Албанија, „друга и трећа Југославија“ и Србија.

У нашој земљи, национална безбедност је традиционално (све до почетка трећег миленијума) поистовећивана с такозваном спољном безбедношћу државе коју је требало штитити војним и невојним средствима од оружаних напада споља. Безбедност је, пре свега, сагледавана из угла државе као субјекта хаотичних међународних односа која се бори за свој физички опстанак. Коришћена синтагма *државна безбедност* подразумевала је безбедност уставног поретка од политичког криминала, безбедност државе од спољне агресије и субверзивног деловања, односно безбедност режима и поретка власти, а неретко и безбедност владајуће класе. Стога је и сваки покушај напада (или напад) на режим и њихове интересе сматран угрожавањем безбедности државе. Појам државне безбедности имао је знатно ужи обим и садржај од савременог поимања националне безбедности, јер није обухватао категорије безбедности појединца и друштвених група, њихових слобода и људских права, живота и имовине, демократских институција, али ни недржавни сектор безбедности, који су сматрани сфером тзв. *јавне безбедности*. Према том критеријуму и у министарствима надлежним за унутрашње послове постојала је двострука организациона подела на секторе (службе, ресоре) јавне безбедности и секторе државне безбедности.

¹⁵ Lebow, R. N.; Risse-Kappen, T. (eds.): *International Relations Theory and the End of the Cold War*, Columbia University Press, New York, 1995, p. 1.

Јавна безбедност подразумева стање заштићености јавног поретка, односно заштите интереса и вредности људи у држави. Под јавним поретком подразумева се укупност јавних интереса зајемчених и заштићених правним системом, без обзира на то да ли је реч о општим интересима (јавни ред и мир и слично) или појединачним правима (личне слободе, права, имовина и слично). Реч је о безбедности грађана и странаца на нашој територији, тј. о заштити живота, личне и имовинске сигурности људи, јавног реда и мира, поретка, друштвених, социјалних и економских институција и људских слобода и права чије се повреде кривично, привреднопреступно или прекршајно санкционишу.¹⁶

Синтагма *државна безбедност* данас је често предмет политичких злоупотреба и малверзација. Наиме, они који је злоупотребљавају настоје да, као у прошлости, државу идентификују с „гарнитуром на власти“. Истовремено, иако је подразумевала и стање заштићености од такозваног политичког криминала који је усмерен ка подривању уставног поретка, многи ову синтагму неодвојиво везују за обавештајну службу (СДБ), касније Ресор државне безбедности (РДБ), чије су претече Одељење за заштиту народа (ОЗНА) и Управа државне безбедности (УДБА)). Ова служба је, осим заштите националних вредности и интереса, у прошлости имала и извесне атрибуте политичке полиције, односно штитила је интересе политичке олигархије и грубо кршила слободе и права грађана и политичких неистомишљеника. Данас се национална безбедност доживљава као безбедност грађана и државе, али и свих сфера државног и друштвеног живота.

У ери глобализације и сведимензионалних међународних интеграција, поставља се питање оправдања концепта националне безбедности. Сведоци смо „укидања граница“ у Европи, стварања јединственог тржишта производње, капитала, робе и услуга, све хомогеније међународно-регионалне политике, повећања толеранције међу традиционално супротстављеним народима и државама, преношења неких традиционалних искључиво државних надлежности на наднационалне и невладине ентитете, стварања заједничких оружаних снага, унапређења модела полицијске сарадње, све веће сарадње на пољу безбедности и почетка развоја јединствених наднационалних система безбедности. Државе постепено губе нека своја онтолошка обележја и функције, чиме се доводи у питање сврха њиховог постојања и традиционална национална безбедност.

И поред тога што „у својим рукама држе мање карата него раније, државе ће још дуго остати важни играчи на међународној сцени, доминантне заједнице људи и кључни фактори глобалног мира“.¹⁷ Опстанак државе, наци-

¹⁶ Милошевић, М.: *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001, стр. 4.

¹⁷ Nelson, D. N.: „Threats and Capacities: Great Powers and Global Insecurity“, *World Security – Challenges for a New Century* (eds. Klare, M. T.; Chandrani, Y.), St. Martin's Press, New York, 1998, p. 37.

онални опстанак, опстанак територија, политичка независност и физичко самоодржање вредности којих се ниједна држава и нација у свету неће својеволно у потпуности одрећи, сама по себи, оправдава постојање овог концепта. Стога је и реално очекивати да ће „овај концепт, у свом проширеном и измењеном облику, још дуго бити актуелан у теорији и пракси безбедности. Без обзира на настојања да се унапреде међународна и глобална безбедност, државе ће и даље своје безбедносне интересе дефинисати првенствено у националним оквирима“.¹⁸

Транзиција традиционалног концепта безбедности у модерни концепт националне безбедности

Иако се крај Хладног рата видео као промена „свих питања и свих одговора“, односно као наставак постојећег курса „нулте трке у војној безбедности“ држава на међународној сцени, неспорно је дошло до извесних промена у погледу традиционалног схватања националне безбедности.¹⁹ Савремени динамични–турбулентни свет одликују сложене противуречности: међународни систем, иако мање доминантан, још увек јесте моћан; државе се мењају, али не ишчезавају; државни суверенитет је „еродирао“, али се још увек снажно брани; владе су ослабиле, али су још увек утицајне; јавност је захтевна, али чешће повлађује; границе још увек спречавају уљезе, али су порозније; иако је евидентна сведимензионална отуђеност појединаца и група територијалност је, још увек, преокупација многих народа. Турбуленцију детерминишу три параметра: *дистрибуција моћи* у светској политици, у оквиру које међусобно опште државе, међународне организације и други кључни актери (макропараметар); *ауторитативна повезаност* у оквиру којих су владе, мултинационалне корпорације, етничке групе и други велики колективи повезани с грађанима (макропараметар–микропараметар) и *аналитичке и емоционалне вештине (способности)* помоћу којих грађани реагују на значајна збивања (микропараметар).²⁰ Истовремено, дошло је до трансформације концепта безбедности: национална безбедност је *реконструисана* у међународну безбедност, обухватајући безбедност система држава, а не само појединих држава–нација; то је *променило и програм рада безбедносних проблема* од искључиво војних (пре свега глобални или

¹⁸ Kolodziej, E. A.: *Исмо*, стр. 25–27. Baylis, J.: *Исмо*, стр. 101.

¹⁹ Baldwin, D. A.: „Security Studies and the End of the Cold War“, *World Politics*, Vol. 48, No 1, 1996, p. 117, 235.

²⁰ Rosenau, J. N.: „The Dinamism of a Turbulent World“, *World Security – Challenges for a New Century* (eds. Klare, M. T.; Chandrani, Y.), St. Martin's Press, New York, 1998, pp. 18–21.

нуклеарни рат) ка ширем спектру других проблема – оних који се односе на животну средину, миграције и род; национална безбедност је разграђена, јер се нација и држава најчешће географски не подударају и *изнова постављена* у средиште – према појединцу и заједници, уместо на државе као примарне референте безбедности.²¹

Иако постоје схватања према којима ће „моћ, интереси и материјално богатство држава још дуго бити важни фактори међународног живота“,²² уочљива су три приступа проширењу националне безбедности. Први приступ захтева проширење традиционалног схватања према којем је војна агресија највећа претња националној безбедности укључивањем нових, ширих потенцијалних претњи – негативног економског развоја, еколошке деградације, нарушавања људских права, угрожавања демократије и великих миграционих кретања. Други приступ подразумева ширење садржаја безбедности укључујући бројне аспекте индивидуалног нивоа безбедносних питања, преко регионалног до глобалног. Најзад, трећи приступ темељи се на традиционалном државоцентричном приступу безбедности укључивањем нових форми и садржаја (заједничке, колективне и кооперативне) безбедности.²³

Национална безбедност мора се посматрати с обзиром на три нивоа људске делатности и неколико њених подручја. Нивои посматрања су *појединачни*, *државни* (национални) и *међународни*, док сфере људске делатности чине војно, политичко, привредно и социјално подручје, те подручје заштите животне средине. Државни ниво је најбитнији, будући да одређује остала два нивоа: у савременим условима, стандардна јединица безбедности је суверена територијална држава. Подручја националне безбедности су: *војно* – укључује офанзивне и дефанзивне способности државе; *политичко* – обухвата бригу државе за организацију своје стабилности, система власти и идеологије која је легитимише; *привредно* – подразумева могућности приступа природним богатствима, тржишту и финансијама који одређују прихватљив ниво благостања; *социјално* – одређује постојеће услове и еволуцију традиције, културе, језика, националног идентитета и обичаја и *заштите животне средине* – укључује бригу о биосфери од које зависе сви људски подухвати.²⁴

Садржај проширеног појма националне безбедности рефлектује се на категорије међународне и глобалне безбедности: између два референтна

²¹ Shaw, M.: The Development of "Common-Risk" Society: A Theoretical Overview, *Military and Society in 21st Century Europe – A Comparative Analysis* (eds. Kuhlman, J.; Callaghan, J.) Transaction Publisher, LIT, Hamburg, 2000, pp. 13–26, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003, стр. 186.

²² Wendt, A. E.: *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, p. 41.

²³ Tatalović, S.: *Исмо*, стр. 8.

²⁴ Схватање Buzana, B.: *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era*, Harvest Wheatsheaf, London, 1991, pp. 19–20. Наведено према, Tatalović, S.: *Исмо*, стр. 145–146.

објекта – државе и народа, успоставља се дијалектички однос, као и између унутрашњих и спољашњих претњи овим објектима и између различитих средстава за повећање безбедности сваког од њих. Тако се савремена национална безбедност јавља као средњи пут између традиционалних државоцентричних и људскоцентричних приступа безбедности. Безбедност људи обухвата ширу идеју безбедности, од искључивог очувања безбедности државе (*државна сувереност*), до безбедности људи (*индивидуална сувереност*). Истовремено, држава је кључна у одбрани људске безбедности. Не може се говорити о безбедности државе ако њен народ није безбедан, јер државу управо чине политички организовани људи. У вези с тим, држава и људска безбедност главни су садржај међународних обавеза и предмет интересовања и напора међународних организација и држава у њиховим односима. Може да се закључи – људска, државна и међународна безбедност међусобно су тесно повезане, у вези с тим, државе имају безбедносне капацитете да их све заштите (националне системе безбедности). Државоцентрични и људскоцентрични приступи безбедности су неопходни, али не и самодовољни у решавању савремених безбедносних проблема. Људскоцентрична безбедност допуњава државоцентричну безбедност тиме што је усредсређена на људе и бави се облицима небезбедности, који се не сматрају претњама безбедности државе. Њих допуњују концепти међународне и глобалне безбедности. И поред ових аргумената, многе државе су и даље приклоњеније државоцентричном приступу безбедности, уважавајући и безбедност људи.²⁵

Препознавање појава које прете националном опстанку и добробити није више ограничено на област војске: осим *војних претњи*, појам безбедносних претњи морао је да обухвати и *људска права, животну средину, економију, болести, криминал и социјалну неправду и неједнакости*.²⁶ Последица тих претњи јесте проширење концепта безбедности у односу на природу и врсте доминантних изазова, ризика и претњи безбедности, као и методологије њиховог спречавања и сузбијања – од војних изазова, ризика и претњи безбедности ка невојним; од војних супротстављања новим безбедносним проблемима ка невојним механизмима; од појединачног деловања држава ка заједничким (здруженим) одговорима на безбедносне проблеме и од заштите територије и суверености ка заштити заједничких вредности.²⁷

²⁵ Види – Slaughter, A-M.: A North American Perspective, *The New Challenges to International, National and Human Security Policy*, The Trilateral Commission, Warsaw, 2004, p. 9, 19; Kerr, P.: „Развој дијалектичког односа између државоцентричне и људскоцентричне безбедности“, *Људска безбедност 2*, Фонд за отворено друштво, Београд, 2006, стр. 22, 35–39, 45; Taylor, V.: „Стављање људске безбедности на врх агенде“, *Људска безбедност 2*, Фонд за отворено друштво, Београд, 2006, стр. 137.

²⁶ Baldwin, D. A.: *Security Studies and the End of the Cold War*, стр. 134.

²⁷ Упореди: Хаџић, М.: *Појам и садржај појма безбедност* (мултимедијална презентација), Београд, 2006.

Мноштво поменутих фактора, поред осталог, и криза такозване унутрашње безбедности држава, учинили су традиционални концепт националне безбедности неодрживим. Тако је дошло и до проширивања истраживачког и практичног поља националне безбедности у више праваца: ка међународној и глобалној безбедности; ка друштвеној, људској и појединачној безбедности и ка културној, политичкој, економској, еколошкој, здравственој, енергетској, информационој и другим сферама безбедности.²⁸

При том се мора имати у виду да се садржаји из проширења традиционалног поимања националне безбедности, као и механизми њихове заштите од војних и невојних претњи природног, људског и техничко-технолошког карактера, могу сматрати конституенсима *проширеног схватања националне безбедности* (такозвана *свеобухватна – интегрална национална безбедност*).

Савремени концепт интегралне националне безбедности

Савремено поимање националне безбедности подразумева синтезу безбедности грађана (свих чланова друштва без обзира на њихово етничко, верско, расно и идеолошко опредељење) и безбедности државе, али и њихово партиципирање у сферама међународне и глобалне безбедности. Реч је о извесном стању заштићености виталних вредности и интереса које се оптимизира функцијом државног сектора националног система безбедности и недржавног, ослањањем на видове међународне сарадње у сфери безбедности. Референтне вредности и интереси штите се од широке лепезе појава угрожавања безбедности људског, природног и техничко-технолошког карактера, а не само од оружане агресије или субверзивних делатности других држава. Значајна сфера заштитне функције јесте превенција угрожавајућих појава (тзв. *смањивање опасности*). У заштити националне безбедности учествују субјекти свих нивоа безбедности: појединци, друштво, држава и међународна заједница. Државе још увек једине поседују све капацитете (људске, материјално-техничке и организационе) за заштиту свих нивоа безбедности од највећег броја изазова, ризика и претњи.

Најзад, једно од битнијих обележја појма националне безбедности јесте његова „отвореност по којој, зависно од промене околности, времена и места, укључује и искључује поједине нове и неке старе вредности“. Традицио-

²⁸ Упореди: Rothschild, E.: *What is Security, Deodalus*, 1995, p. 55. Наведено према, Alkire, S.: „Концептуални оквир за људску безбедност“, *Људска безбедност*, 1, Фонд за отворено друштво, Београд, 2006, стр. 109; Thomas, C.: *In search of Security – The Third World in International Relations*, Wheatsheaf, Brighton, 1987.

налне референтне вредности националне безбедности представљане су као опстанак у најширем значењу, опстанак државе, национални опстанак, физичко самоодржање, територијални интегритет, политичка самосталност, квалитет живљења, национални идентитет, национални интереси. На прагу трећег миленијума, као виталне вредности националне безбедности, поред одбране земље, издвајају се и безбедност грађана, здравствена безбедност, економска безбедност, еколошка безбедност и социјална безбедност.²⁹

На основу наведеног, може да се закључи – национална безбедност подразумева стање несметаног достизања, уживања и оптималне заштићености националних (државних и друштвених) вредности и интереса (првенствено мира, слободе, права и безбедности људи и друштвених група; квалитета живљења; националног јединства, достојанства, поноса и идентитета; здраве животне средине; енергетске стабилности, економског и социјалног просперитета; информационих ресурса; уставног и правног поретка, владавине права; територијалног интегритета; политичке независности; суверенитета) које се постиже, одржава и унапређује на основу безбедности грађана, националног система безбедности и наднационалних безбедносних механизма, као и одсуство (појединачног, групног и колективног) страха од њиховог угрожавања и колективни осећај спокојства и контрола развоја будућих појава и догађаја од значаја за живот друштва и државе.

Национална безбедност обухвата безбедност људи (грађана, странаца и лица без држављанства на територији земље) и државе, али и партиципација на пољу међународне и глобалне безбедности. Реч је о „објективном стању нације и државе, као и о мерама и активностима државних органа и институција које се предузимају ради заштите основних националних вредности и интереса у области спољне и унутрашње политике, економије, одбране, образовања, научноистраживачког рада, културе и у другим областима друштвеног живота“.³⁰

Поред традиционалне и превазиђене поделе компоненти националне безбедности на *унутрашњу* и *спољну безбедност*, интегрална национална безбедност састоји се од више компоненти: мира и слободе (безбедности од војних изазова и претњи), безбедности националног суверенитета, безбедности територије, безбедности политичког система и политичке независности, безбедности правног поретка, економске безбедности, енергетске безбедности, информационе безбедности, социјалне безбедности, еколошке безбедности и безбедности националног идентитета, части и достојанства. Ове компоненте националне безбедности прожимају се у више секто-

²⁹ Симић, Д. Р.: *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Службени лист СРЈ и ФПН, Београд, 2002, стр. 30.

³⁰ О савременом поимању националне безбедности, опширније, у – Ковач, М.: *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности – Теоријске основе*, Свет књиге, Београд, 2003.

ра националне безбедности, и то: сектор безбедности појединца, сектор безбедности појединих друштвених (етничких, верских, расних, родних, полних, сексуалних, културних, вршњачких и других) група и мањина, сектор безбедности целокупног друштва, имајући у виду и безбедност његових чланова који живе у другим државама, сектор безбедности државе и сектор партиципирања државе у међународној и глобалној безбедности.

Структурисање националне безбедности, те њено приказивање као сложеног феномена који је састављен од више компоненти, овде се чини из дидактичко-педагошких и теоријских разлога. Практично, ове су сфере веома испреплетане и међузависне (нпр., однос економског сектора са политичким сектором, социјалним или еколошким). Угрожавањем појединих компоненти, угрожавају се и неке друге компоненте националне безбедности (нпр., угрожавањем економске, угрожава се и социјална компонента).

Национална безбедност, генерално, јесте угрожена кад год је угрожена било која њена компонента. Поред тога, строге границе између надлежности појединих субјеката безбедности који се традиционално старају о тзв. спољној безбедности земље (на пример: војска, органи спољне политике), односно о њеној унутрашњој безбедности (на пример полиција), данас су умногоме превазиђене. То упућује на закључак да је исправно говорити само о *свеобухватној*, тј. *интегралној националној безбедности*, као „заокруженој“, јединственој и недељивој категорији.

Закључак

Традиционално поимање националне безбедности у највећем делу света јесте прошлост. Савремено поимање овог концепта безбедности подразумева достигнути степен развоја човечанства, односно синтезу безбедности грађана и безбедности државе, али и њихово партиципирање у сферама међународне и глобалне безбедности. Заштита виталних вредности и интереса, која се оптимизира функцијом државног и недржавног сектора националног система безбедности ослањањем на видове међународне сарадње у сфери безбедности, то и потврђују. Референтне вредности и интереси штите од широке лепезе појава угрожавања безбедности људског, природног и техничко-технолошког порекла, а не само од оружане агресије или субверзивних делатности других држава, што је типично за традиционално поимање националне безбедности. Најзад, развијеност безбедносне културе човечанства и ефикасност међународне сарадње у безбедности још увек нису на нивоу који би ангажовање државе на пољу безбедности учинио сувишним.

Још дуго, државе ће остати доминантни видови политичко-географског организовања свих друштава. Оне ће егзистирати као субјекти међународног

права и међународних односа. Стога ће опстанак државе и њен национални опстанак, опстанак територија, политичка независност и физичко самоодржање да буду кључне вредности којих се ниједна држава и нација у свету неће својевољно и у потпуности одрећи. Најзад, државе још увек једине поседују све капацитете (људске, материјално-техничке и организационе) за заштиту својих вредности и интереса од највећег броја изазова, ризика и претњи.

Наведене тезе указују на то да ће концепт националне безбедности, у свом проширеном и измењеном облику, још дуго бити актуелан у теорији и пракси безбедности, као и то да ће државе своје виталне и безбедносне интересе постављати, реализовати и штитити (претежно и првенствено) у националним оквирима.

Литература

1. Alkire, S.: „Концептуални оквир за људску безбедност“, *Људска безбедност 1* (ур. Дулић, Д.), Фонд за отворено друштво, Београд, 2006.
2. Baldwin, D. A.: „Security Studies and the End of the Cold War“, *World Politics*, Vol. 48, No 1, 1996.
3. Baldwin, D. A.: „The Concept of Security“, *Review of International Studies*, No 23, British International Studies Association, 1997.
4. Baylis, J.: International and Global Security in the Post-Cold War Era, *The Globalization of World Politics* (eds. Baylis, J.; Smith, S.), Oxford Press, New York, 2001, pp. 253–276, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003.
5. Buzan, B.: „The Idea of the State and National Security“, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R.; Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006.
6. Waltz, K. N.: „Peace, Stability, and Nuclear Weapons“, *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues* (eds. Art, R. J.; Jervis, R.), Longman, New York, 2003.
7. Wendt, A. E.: *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
8. *Индикатори људске безбедности у Србији – Извештај за 2004*, ФЦО, Београд, 2005.
9. Jervis, R.: „The Spiral of International Insecurity“, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R.; Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006.
10. Кегли, Ч. В.; Виткоф, Ј. Р.: *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, ФПН и Дипломатска академија МСП СЦГ, Београд, 2006.
11. Kerr, P.: „Развој дијалектичког односа између државоцентричне и људскоцентричне безбедности“, *Људска безбедност 2* (ур. Дулић, Д.), Фонд за отворено друштво, Београд, 2006.

12. King, G.; Keohane, R. O.; Verba, S.: *Designing Social Inquiry*, Princeton University Press, Princeton, 1994.
13. Ковач, М.: *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности – Теоријске основе*, Свет књиге, Београд, 2003.
14. Kolodziej, E. A.: *Security and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
15. Krasner, S. D.: „Compromising Westphalia“, *International Security*, Vol. 20, No. 3, 1995/96, Harvard University, Cambridge, MA.
16. Law, D. M.: „Људска безбедност и реформа сектора безбедности, десет година после“, *Људска безбедност* (ур. Дулић, Д.), број 2, ФЦО, Београд, 2004.
17. Lebow, R. N.; Risse-Kappen, T. (eds.): *International Relations Theory and the End of the Cold War*, Columbia University Press, New York, 1995.
18. Mart, S. M.: „Serbian Security Dilemma“, *Људска безбедност* (ур. Дулић, Д.), број 2, ФЦО, Београд, 2004.
19. Милашиновић, Р.: *Терор запада над светом: савремени механизми разарања и подчињавања суверених земаља и народа*, Идиј, Ветерник, 1998.
20. Милошевић, М.: *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001.
21. Moller, B.: „Национална, социјетална и људска безбедност – Општа разматрања са приказом балканског случаја“, *Људска безбедност* (ур. Дулић, Д.), број 1, ФЦО, Београд, 2003.
22. Nelson, D. N.: „Threats and Capacities: Great Powers and Global Insecurity“, *World Security – Challenges for a New Century* (eds. Klare, M. T.; Chandrani, Y.), St. Martin's Press, New York, 1998.
23. Nye J. S. Jr.: *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, Longman, New York, 1999.
24. Rosenau, J. N.: „The Dinamism of a Turbulent World“, *World Security – Challenges for a New Century* (eds. Klare, M. T.; Chandrani, Y.), St. Martin's Press, New York, 1998.
25. Симић, Д. Р.: *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Службени лист СРЈ и ФПН, Београд, 2002.
26. Slaughter, A-M.: A North American Perspective, *The New Challenges to International, National and Human Security Policy*, The Trilateral Commision, Warshaw, 2004.
27. Стојковић, Б.: „Промене у теоријском приступу безбедности“, *Војно дело*, број 1, Београд, 2006.
28. Shaw, M.: The Development of „Common-Risk“ Society: A Theoretical Overview, *Military and Society in 21st Century Europe – A Comparative Analysis* (eds. Kuhlman, J.; Callaghan, J.) Transaction Publisher, LIT, Hamburg, 2000,

pp. 13–26, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003.

29. Scherrer, C. P.: Towards a comprehensive Analysis of Ethnicity and Mass Violence: Types, Dynamics, Characteristics and Trends, *Ethnicity and Intra-State Conflict* (eds. Wiberg, H.; Scherrer, C. P.), Ashgate, Aldershot, UK, 1999, pp. 52–88, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003.

30. Schwartz, D. N.: *NATO's Nuclear Dilemmas*, Brookings Institution, Washington DC, 1983.

31. Tatalović, S.: *Nacionalna i međunarodna sigurnost*, Politička kultura, Zagreb, 2006.

32. Taylor, V.: „Стављање људске безбедности на врх агенде“, *Људска безбедност 2* (ур. Дулић, Д.), Фонд за отворено друштво, Београд, 2006.

33. Terriff, T.; Croft, S.; James, L.; Morgan, P. M.: *Security Studies Today*, Polity Press, Cambridge, 2001.

34. Thomas, C.: *In search of Security – The Third World in International Relations*, Wheatsheaf, Brighton, 1987.

35. Hampson, F. O.: „Вишезначност појма људске безбедности“, *Људска безбедност* (ур. Дулић, Д.), број 1, ФЦО, Београд, 2003.

36. Heywood, A.: *Political Ideas and Concepts – An Introduction*, MacMilan Press LTD, London, 1994.

37. Holsti, K. J.: „States and Statehood“, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R.; Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006.